

Veszprémy László

SZENT ADALBERT ÉS MAGYARORSZÁG

Historiográfiai áttekintés

Szt. Adalbert magyarországi történeti szerepének problémája elsősorban historiográfiai kérdés. Elsősorban azért, mert kortárs feljegyzések magyarországi működéséről, követek küldésére és látogatására tett igen általános megjegyzésektől eltekintve nem maradtak fenn, sem legendáiban¹ sem a magyarországi Szt. István-legendák koránál régibb történeti forrásokban. Így a kérdés vizsgálatánál nem szorítkozhatunk csak a XIX–XX. századi történeti kutatások eredményeire, hiszen azok a középkori történeti megközelítések által kijelölt nyomon haladtak, s új szempontokat alig-alig tudtak a kérdés vizsgálatához hozzátenni.

Szt. Adalbert a középkori magyarországi historiográfiában

A középkori Magyarország egyetlen fennmaradt Annales-e a kezdetektől az országos eseményeket 1187-ig, helyi kiegészítésekkel 1203-ig követi nyomon. Jellemző módon a 997. esztendőben Adalbert püspök mártírhalálával kezdődik, s csak második évszáma 998-ban Szt. István apja, Géza fejedelem halála. Az évszám egyébként is ismeretes volt a hazai hagyományban, mivel Szt. István XI. század végi Nagyobb legendája már tartalmazta (5. fej.).

Adalbert neve ezen kívül, s kétségtelenül ez a fontosabb, Szt. István megkeresztelkedésével kapcsolatban fordul elő. A már említett Nagyobb legenda szerint Gézának egy látomásban jósolják meg Szt. Adalbert cseh főpap hozzá való érkezését, azért hogy őt megtérítse (4. fej.), noha korábban (2. fej.) Géza és udvara (*ipse cum familiaribus suis*) már megkeresztelkedik. A jövendölésnek megfelelően Géza fiát Istvánt a legenda szerint (5. fej.) „Isten kedveltje, Adalbert püspök, hite őszinteségért a keresztség fehér ruhájába öltöztette és lelki gyámola lett.” (*Hunc Deo dilectius Adalbertus episcopus crismali baptismate secundum credulitatis sue veritatem intinxit et susceptor eius fuit.*) A mondatot azért idézzük latinul, mert a mai napig ennek értelmezése az Adalbert-problémakör kulcsmondata. Egyúttal, s ez nem kevésbé fontos, hogy a még megkeresztetlen magyarok, „*congregatio gentis indomite*” megtérnek és megkeresztelkednek „*convertuntur et baptizantur*” és számtalan helyen templomokat alapítanak „*statuuntur ecclesie*”.

A fenti idézetek alapján Adalbert történetiségéhez és Gézához valamint Szt. Istvánhoz fűződő kapcsolata megkérdőjelezhetetlen volt Magyaror-

szágon². Legendái a fenti idézetekkel együtt a liturgiai olvasmányok részévé váltak, s minden latinul tudó klerikus kívülről tudta azokat. Ezt még hangsúlyosabbá tette, hogy Adalbert az első magyar érseki egyház, az esztergomi patronusává, majd társpatronusává vált és mindmáig az. Valószínű, hogy miként ma pl. Érszegi Géza gondolja, először csak Adalbert volt Esztergom védőszentje, majd a király élete vége felé lett Szűz Máriával közös a patrocínium³, amit István egyéb alapításaiból leszűrhető tanulságok támogatnak.⁴ Más vélemény – pl. Horváth István – szerint az esztergomi Mária-patrocínium Szt. István utáni (1156: Mária-oltár felszentelése, 1397 *canonica visitatio*-ban a kettős patrocínium első említése).⁵ Erekyei korán kerülhettek ide, még ha először arról az 1553. évi leltárból értesülünk Adalbert egy koponyacsontjáról és egy kardarabkájáról.⁶ Kultusza folyamatos maradt Esztergomban, de nyilván az egész püspöki egyháztartományban, illetve az egész országban az esztergomi érsek alá tartozó apátságok, világi és szerzetesrendi prépostságok, városi plébániák, Erdélyben a brassói és szebeni decanatus 14 ill. 24 plébániája megkülönböztetett figyelmet szenteltek neki. Az esztergomi egyházmegyei zsinatok szinodális könyvei – legkorábbiak a XV. századból maradtak fenn, s egyik forrása 1387–1402 között keletkezett – ünneplajstromában kiemelt hely jut Adalbertnek (*festum gloriosi pontificis et martyris sancti Adalberti patroni nostri Strigoniensis ecclesie*), s magukat a zsinatokat is ünnepnapja körül tartották meg.⁷ A szintén korai megszervezésű győri püspöki székesegyház közelében, jellemző nevű Királyföldjén egy társaskáptalan védőszentje, káptalanjának prépostja tagja a győri székeskáptalannak. E káptalan régiségét – feltehetően 1000 körüli Adalbert-névadást – mutatja, hogy temetőjében áll a vidék legkorábbi egyháza, a jellegzetes nevű Szent Ábrahám kápolna.⁸

A III. Béla uralkodása alatt épített esztergomi Adalbert székesegyház nyugati oldalán található díszkapuján, a hazai középkori művészet egyik remekművén is helyet foglalt, s emlékeztette történeti szerepére az arra járókat.⁹ A timpanon az ország Máriának való felajánlását mutatja, a *regnum* és *sacerdotium* kettősségének értelmezésével. Ebben az előbbit István, az utóbbit Adalbert testesíti meg. Adalbertet Mária sententiája említi „*Suscipio servanda tuis, si jura sacrorum summat Adalbertus sicut petis*”. Adalbert válasza: „*Annuo virgo tuis jussis, ac exequar ut vis*”¹⁰. Ugyanakkor utalni kell arra, hogy sajátos magyar ikonográfiája nem alakult ki, saját attribútuma nincsen, egyházi ábrázolásai kisszámúak, amik tisztelete korlátaira utalnak; Istvánhoz és Lászlóhoz hasonlítható tisztelete soha nem bontakozott ki az országban.

A magyar historiográfia régi problémája, hogy a magyar királyok Béla neve összefügg-e Adalbert nevével. Adalbert neve azonban csak egy korai idézőpecsét feliratán – „*sigillum Adalberti regis*” –, illetve két, XIII. század elején interpolált oklevélben fordul elő. A kutatók véleménye mindenesetre megoszlik arról, hogy I. II. és III. Béla királyok közül melyik használta

elsőként, azaz azonosította utólag a szláv eredetű (Beloslav) Béla és az Adalbert neveket. Felmerülhet annak lehetősége, hogy a kereszteshadjáratra készülő III. Béla készítette, mivel a pecséten egy kereszt „Agnus Dei” ábrázolás látható. Ilyen, ill. ehhez hasonló –szarvas?, szarvval ellátott húsvéti bárány?– előfordul az esztergomi Porta speciosa egyik előkerült töredékén, vagy éppen a ténylegesen kereszteshadjáratot vezető II. András pénzein, ill. a Johannita lovagrend időben későbbi pecsétjein.¹¹ Esetleg a II. Andrással ifjabb királyként szembenálló IV. Béla hercegi éve is szóba jöhetnek.¹² Az ábrázolás általános, elterjedt volta azonban óvatosságra int a magyarázatok értékelésekor.

Az Adalbert történetiségével kapcsolatos problémák tulajdonképpen a magyarországi keresztény térítés kezdeteinek homályosságával, forrászegény voltával kapcsolatosak. Bizánci illetve német földi források egyértelműen bizonyítják a magyarországi térítések Szt. István előtti kezdeteit. Különösen fontos lehetett st. galleni Bruno magyarországi jelenléte,¹³ akiről valószínűsítik, hogy a fejedelmi udvarban működött, és a fejedelmi család térítője lehetett. A középkori magyarországi historiográfiában azonban mindennek semmi nyoma sem maradt. Egyértelműen azért, mert a Szt. István-legendákban is bemutatott kép, Szt. István mint a magyarok első királya, a nép megtérítője és egyházszervezője elhomályosított és feledésbe kényszerített minden ettől eltérő, korábbi hagyományt. Adalbert a magyarországi hagyományban soha nem „apostolus”, ami Szt. Istvánnak fenntartott cím.¹⁴ A király legendája szemléletesen fogalmazta meg Gézáról, akinek egy égi jelenés hozta tudomására, hogy mivel kezei vérrel szennyezettek, a magyarországi térítést fia, István fogja befejezni. A magyar krónikás szövegek a legendát követték, s szintén Adalbertet nevezték meg István keresztelőjének. Ezt a középkorban, egészen a legújabb korig határozottan úgy értékelték, hogy Adalbert a magyarok első királyának keresztelője, s a legenda szavainak megfelelően a nép térítője is. Álljon itt csak egy példa, az 1255–1275 között keletkezett domonkos sermónarium negyedik Szt. István beszédéből: „*baptismi, in quo adhuc puer accepit habitum fidei ministerio Sancti Adalberti, cui honor a nobis debetur, quia fuit nostre conversionis primus propagator.*”¹⁵ Hasonló szellemű a középkor népszerű, nyomtatásban is terjedő sermónariumai közé tartozó Laskai Osvát-mű, benne Adalbert-sermója (35.)¹⁶. A *Legenda aurea* magyar vonatkozású hiányait pótolva először 1486 körül jelent meg a „*Legende sanctorum regni Hungarie in Lombardica historia non contente*”, első helyen Adalbert mint „*patronus huius regni*” – e címet rajta kívül csak István kapja meg legendájával.¹⁷

A Szt. István-kép hazai tudatos kialakításának motívumai mára jól ismertek. A XI. században mind a német-római császárok, mind a pápaság hűbéri igényekkel lépett fel Magyarországgal szemben, a német-magyar fegyveres harcok egészen 1108-ig elhúzódtak. Ebben a feszült politikai környezetben a történeti és hagiografikus források minden olyan szavának

súlya lett, ami a hazai térítés és egyházszervezés külföldi, pápai vagy német részvétellel való megtörténte, illetve a magyarok pogányságára, fokozatos megtérésükre utalt volna. A Szt. István születését és megkeresztelkedését megelőző égi jelenés nem egyszerűen csak a legendák gyakori toposza, hanem egyúttal azt a célt is szolgálta, hogy a magyarok keresztény hitre téréséből minden földi tényezőt kikapcsoljon, s azt közvetlenül az égiekhez kapcsolja.

A magyar udvari írástudók működése sikeres volt, a gregorianus szellemű pápai udvarral Szt. István legendáját sikerült elfogadtatni, amiben többek között ilyen sorokat lehetett olvasni, a pápa szájába adva: „Én apostoli vagyok, ő – ti. ISTVÁN – méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népet térített meg általa”. Még ha III. Incének sok is volt István hatalmának „mindkét törvény” alapján való igazolása, és e szavakat kihagyta a legendából, a későbbiekben a pápai oklevelek vonatkozó passzusai a Rómába küldött és ott megőrzött Szt. István-legendát követték, abból idéztek.¹⁸ A német és pápai igények a későbbi századokban is felbukkantak. Így például Szt. Henrik császár legendái a császárnak illetve testvérének Gizellának, István feleségének tulajdonították, Szt. Istvánt mellőzve, a magyarok megtérését – először a XI.sz. közepén, Wipo és Herimannus Augiensis munkáiban. A pápák pedig még a XIII. század végén is felemlítették, hogy István állítólagosan Szt. Péternek, azaz Rómának ajánlotta fel országát.¹⁹ Bogyay ugyanakkor nem tekinti tudatos amnéziának a magyarországi keresztényterítést övező szinte teljes hallgatást a magyar forrásokban. Ezt az utóbbi évtizedekben Gerics Józsefnek sikerült bizonyítani, és rekonstruálni egy kiélezett ideológiai csatát a magyar állami és egyházi szuverenitás védelmében XI. századi forrásokban.

Miután sikerült a magyarországi térítés valós történeti körülményeit teljesen kiiktatni az elbeszélő forrásokból, az írástudók felismerték a megtérés leírásának hiányait. Amint tudjuk, a legtöbb országban megörökítették az első keresztény uralkodó megtérítésének a helyét, idejét, a térítő személyét, esetleg keresztapját. Ezek a magyar hagyományban mind elhomályosultak, s ennek pótlására, talán a XIII. században a krónikában rekonstruálták István megkeresztelkedését (38.fej.), s egy itáliai származású családból, egy magyarországi helynévből képzett nevű keresztapát is kreáltak.²⁰ Az évszámok rekonstruálására azonban már nem került sor, így Szt. István születésének, keresztelkedésének, ill. Gizellával való házasságának időpontját csak találgatni tudjuk. Ezeknek az évszámoknak, ha ismernénk azokat, fontos szerep juthatna az Adalbert magyarországi tartózkodására vonatkozó találgatásokban.

Érthető, hogy Adalbert a középkorban sajátosan magyarországi szentté vált. A magyarországi szentek közül Gellérttel, a mártírhalált halt csanádi püspökkel mutatta a legtöbb rokonságot. Lehet, hogy már 1083-ban, a szentté avatás évében ösztönző szerepet játszhatott Adalbert²¹, de pl. a késő középkorban a liturgikus szövegekben Adalbert imádságait használ-

ják fel Gellért ünnepeihez, felcserélve a két nevet.²² Adalbert önálló liturgikus tisztelete is töretlen, a legkorábbi 1100 körüli ún. Szt. Margit sacramentariumban (Esztergomi egyházmegye, ma Zágráb, MR 126.) Adalbertet és Györgyöt még egy napon ünnepelték, de a fogadalmi misék között már szerepel, István, Imre, Gellért társaságában. A középkori magyarországi egyházi kalendáriumban nem maradt meg Györggyel egy napon, hanem megelőzte őt (ápr. 23.), mellette november 6. vált szokásos ünnepnapjává.²³ A magyar zarándokok által is kedvelt kölni Szt. Makkabeusok templomának Szt. Katalin kápolnájában valószínűleg már a XIV. században megvoltak a magyar szent királyok ereklyéi és szobrai, valamint Alamizsnás Szt. Jánosé és Adalberté. Ez utóbbi feliratát 1587-ben így jegyezték le: „*Sanctus Adalbertus septem qui corruit hastis. Inclytus Hungariae primas verusque patronus.*”²⁴ A magyarországi tradícióban is hasonló figyelmet érdemel: Nagyszombati Márton 1522-ben Bécsben megjelent *Opusculum ad regni Hungariae proceres*-ben a magyar szenteket a szentkirályok mellett Adalbert és Gellért reprezentálja.²⁵ Adalbert tiszteletének az utóéletével kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy noha népi tisztelete nem alakult ki, Esztergomhoz, azaz az érsekséghez való szoros kapcsolódása a török elől Nagyszombatra menekült székeskáptalan, majd az ottani iskolaszervezésnek, a nagyszombati kollégium Adalbert-patrocíniumának köszönhetően meglepően élő maradt. Pázmány a szegény diákoknak létrehozta a lakást és ételmezt nyújtó „Bursa S. Adalberti”-t.²⁶ Ezt részben a XVII. századi nyomtatványok ábrázolásai, pl. Pázmány „Kalauz” művének címlapja bizonyítja, ill. az iskolai színjátásban való jelenléte. Mindezek eredményeként tisztelete a szűkebb liturgikus kultusznál szélesebb körben volt ismert, mint például cseh földön.²⁷

Kiemelt magyarországi tisztelete Magyarország határain kívül sem maradt rejtve. Az ún. Canaparius-féle változat Szt. István legendájára hivatkozva tulajdonítja neki a magyarok megtérítését.²⁸ A XII. sz. utolsó harmadában íródott ún. *Tempore illo* legendája már hasznosítja ezeket az adatokat. Úgy ír róla mint a magyarok apostoláról, s tudni véli, hogy a magyarok városában álló bálványokat égetett el.²⁹ A Pulkavai Krónika, amelynek első szerkesztése a XIV. sz. második feléből származik, további magyar információkat közöl. Brevnovi hagyományok alapján véli tudni, hogy Anastasius, az ottani apát esztergomi érsek lett. Néhány évvel későbbi második szerkesztése pedig már megemlíti, hogy Szt. István keresztelője Adalbert volt.³⁰ E külföldi hagyomány tükröződött vissza a XIII. sz. elejei Magyar–Lengyel krónikában (7. fej.), ahol – a magyar szóhasználatától eltérve – magyarok és lengyelek apostolának nevezik, s hangsúlyozza, hogy az esztergomi székesegyház patrónusa lett.³¹ A külföldi források, mindenekelőtt a világkrónikáknak a magyar legendákon alapuló információt tették ismertté, mint pl. Martinus Polonus (Oppaviensis).³²

Ennek köszönhető, hogy a magyar történet legszínvonalasabb, igaz már humanista összegzője, Antonio Bonfini terjedelmes bekezdéseket szentel Adalbertnek.³³ Ebben olyan legendát használ forrásként, amely pontosan

nem egyezik egyik ismert Adalbert-vitával sem, sőt azt további forrásokkal, pl. Cosmas Pragensis adataival, valamint csodáival is kibővítette. A magyar történészek máig tartó dilemmája, hogy a keresztény térítés meddig jutott Géza alatt, s abban mennyi volt fia, István része, már Bonfini foglalkoztatja. Bonfininél, miként a XV. századi történétírók jó részénél, a hitbeli elsőség határozottan Gézát illeti meg. Géza elsőségének hagyománya az 1397. évi esztergomi *canonica visitatio*-ban is tetten érhető, ahol már az esztergomi vár és egyház alapítását neki tulajdonítják³⁴. Ebben szerepet játszhatott, hogy az esztergomi egyház hazai elsőségét, ősiségét bizonyítsák.

Az Adalberttel kapcsolatos historiográfiai probléma jórészt kronológiai természetű volt, ti. a halála előtt a magyar udvarban járt Adalbert kit is keresztelt meg Magyarországon? A XIII. sz. végén, (1280-as évek) Kézai Simon krónikája szerint Géza fejedelmet és udvarát keresztelte meg Adalbert, amit a szintén XV. századi humanista Pietro Ransano is követ.³⁵ A kései krónikák *expressis verbis* kimondják, amit a Szt. István legenda csak sugall, hogy a látomás révén Adalbertet – nem földi hatalmak – hanem maga az Úr küldte az országba, (így Ransanus, Unrest, Bonfini). Bonfini (2.1.15) Adalbert Géza udvarában tett látogatását elnyújtja és a fent említett részletekkel gazdagítja, s szintén összekapcsolja a Gézánál tett látogatást István megkeresztelésével. Éppen kronológiai szempontok miatt Géza már Adalbert érkezése előtt megveti a hit alapjait, anélkül, hogy megtudnánk, ki is keresztelte. Homályos utalás olvasható csak arról, hogy a pannóniai hit Nagy Károly uralkodása alatt vette kezdetét, s a határ menti germánok hintették el a hit morzsáit a velük szomszédos magyarok körében. E magyarok fohászkodása eredményeként „érkezett” a pogánysággal szakító Géza fejedelem. Adalbert így Szt. István nevelésében (vö. legenda *susceptor* szavát, Gellért legenda: *erudivit*, a Nagyobb legendában István keresztelése után valóban tanulmányaira utaló mondatok következnek, anélkül hogy azok Adalbertre vonatkoznának) jutott szerephez, majd Géza halála után távozik el az országból, hogy küldetését tovább folytassa.

Szt. Adalbert a legújabb kori hazai historiográfiában

Az Adalbert-kérdést sokáig a középkori hagyomány tekintélye határozta meg. Bizonyos ingadozás csak abban volt megfigyelhető, hogy Adalbert Gézát és Istvánt együtt, vagy csak Istvánt keresztelte meg, illetve a Querfurti Bruno-legenda szavainak értelmezésében, hogy azok egy vagy több (*nunc...nunc*) magyarországi látogatásra vonatkoznak-e.³⁶ Ezt a szintetizáló álláspontot tette magáévá a kora újkori liturgikus olvasmányok gyűjteménye, a *Breviarium Romanum* (1814) szerint Adalbert először Gézát udvarával, majd Istvánt keresztelte meg.³⁷

Fordulatot a magyar honfoglalás millenniumára megjelentetett máig használatos Magyarország-történet Marczali Henrik által írott fejezete ho-

zott (1895). Megállapítása szerint Adalbert egyszer, 994 körül járt Magyarországon, anélkül, hogy különösebb eredményt ért volna el. Szt. István általa történő megkeresztelése pedig a középkori krónikások kombinációja.³⁸ A magyar középkori történetképet máig meghatározó Pauler Gyula osztotta a Marczali által vázolt képet (1900), noha nem fogalmaz olyan radikálisan, nem emleget „negatív eredményt”, mint Marczali. Ugyanakkor a St. Galleni necrologium szövegét, hogy ti. Bruno keresztelte meg Gézát és háza népét 975-ben, beépíti művébe, amit magával az István névvel is bizonyítottnak lát. Utal arra, hogy a passauai egyház védőszentje nevét adták a magyar fejedelemnek. Ehhez hozzátehetjük, hogy a korai esztergomi fejedelmi kápolnának, miként az egyik győri plébániatemplomnak is István-protomártír patrocíniuma volt.

A katolikus történetírás egy vonulata azonnal elfogadta az új eredményeket, de természetesen felmutatva Adalbert tevékenységének valami pozitívumát. Galla Ferenc (1931) szerint ez Szt. István Adalbert általi bérmálásában, Adalbert varázslatos egyéniségének hatásában az ifjú királyra, Adalbert tanítványainak, általában a szent köréhez tartozóknak Magyarországra jövetelében s itteni egyházszerző szerepükben ragadható meg.³⁹ A katolikus történetírók egyes tagjai megpróbálkoztak Adalbert hagyományos szerepének a védelmével, mint pl. Karácsonyi János (1904), újabb forrásokat és érveket azonban – természetesen – nem tudtak felsorakoztatni.⁴⁰ A még ma is a legelterjedtebb magyar történet szerzője, Hóman Bálint szintén Adalbert magyarországi szerepének csekélységére utalt, de ezt ellensúlyozandó, a bérmálás mellett elsőként vetette fel, hogy Adalbertnek szerepe volt a későbbi II. Henrik testvére Gizella és István közötti házasság előkészítésében, amire még István trónralépte, 997 előtt sor került.⁴¹

Az utóbbi évtizedek kutatását a Münchenben élt, nemrégén elhunyt Bogyay Tamás munkái reprezentálják (s akit e referátum tartása is a leginkább megilletett volna). Nagy érdeme, hogy megismertette a magyarországi kutatókat az általuk mind a mai napig alig-alig használt külföldi munkákkal, így Rudolf Holinka és František Dvorník munkáival, s egyúttal Adalbert magyarországi szerepét eltúlzó véleményüket – a magyar kutatás szerint – jogos kritikával illette. Az ő véleménye is úgy összegezhető, hogy noha Adalbert a 980-as évektől kapcsolatban állhatott Géza udvarával, közvetlen befolyása a hazai térítésre igen csekély volt. Szerepe István bérmálására, István jellemének alakítására, a házasság előkészítésére korlátozódott, s tanítványai révén fejtette ki igazi hatását. A lényegyet illetően nem térnek el a fenti képtől a legújabb hazai történeti összefoglalások (Györffy György), egyháztörténeti szintézisek (Szántó Konrád) és magyar történeti kronológiák (Érszegi Géza).

Ezt támogatják a Szt. István születési évére vonatkozó találgatások. A 967. évet általában túl korainak tartják (Kézai-krónika), s inkább a 969 (Krónikaszerkesztés) és 975 (lengyel források) évszámok közül választanak, s azt 970 körülre helyezik. Ennek tükrében bizony, Szt. István megkeresz-

teléséhez a feltételezett 995. évszám túl kései, s annak korábban kellett megtörténni. Mindenesetre István már életben lehetett akkor, amikor a források szerint Bruno 975-ben Géza udvarában keresztelt. Megjegyezzük, tudjuk, hogy István nagyapját, Sarolt apját Gyulát 953-ban keresztelték meg, s így a családban a század végére a megkeresztelkedésnek évtizedes hagyományai lehettek, ami ismét a korai keresztelkedést valószínűsíti.

A részleteket illetően vitatottak a hazai egyházszervezés első hivatalt viselőinek személyei. Adalbert köréből biztosan tudunk arról, hogy Radla Magyarországon járt, s Querfurti Bruno még 1005 körül (1004, 1007) is itt találta, azonban ilyen néven nem szerepel nálunk. Kérdés, azonosítható-e a későbbi Gellért legenda egy hasonló hangzású – Rasina – nevével. Felteszik továbbá, hogy mind Brevnovból, mind a meseritzi kolostorból érkezettek, menekültek ide szerzetesek, akik szükségképpen gondját viselhették Adalbert tiszteletének. Ez teljes mértékben valószínű lenne, Magyarország egészen az 1040-es évek trónviszályáig, majd a század közepének pogány lázadásaiig a királyi udvar hihetetlen hatalmi koncentrációja révén biztonságos, konszolidálódó, az egyháziak számára a hittérítés szempontjából gyors sikerrel kecsegtető területnek számíthatott. A kétségek azonban éppen a két monostor 1000 előtti alapításával és működésével kapcsolatosak.⁴² E hatásra talán megint a patrocíniumok között találnak érveket, ugyanis ismert Esztergomból egy Szt. Vitus-patrocínium, amiről először egy 1284. évi oklevélből értesülünk⁴³. A már említett Győr közelében is állt egy Vitus-templom.⁴⁴ Elek és Bonifác hazai tiszteletét is kapcsolatba hozzák Adalbert körével, korai liturgikus tiszteletük mellett Esztergomban pl. 1230-ból értesülünk egy kápolnájáról.⁴⁵

Nem tudjuk bizonyosan első püspökeink és érsekeink neveit. Annyi bizonyos, hogy Pannonhalma első apátja – szemben Györffy Gy. nézetével – a Koppány elleni harc idején, 997-ben Anastasius volt.⁴⁶ Az 1001/1002-re datált, későbbi interpolációkkal terhes pannonhalmi oklevélben esztergomi érsekként pedig Dominicus szerepel, ugyanezen oklevél függelékében pedig, nyilván egy későbbi esztergomi érsek nevét őrizve meg, Sebastianus. E nevek hitelét erősíti, hogy Sebastianust a Hartvik-legenda első érsekként említi, akit vaksága alatt Asztrik helyettesített. Tekintettel arra, hogy Radla néven a magyarországi forrásokban senki sem fordul elő, azonosították Sebestyén érsekkel (pl. Györffy György). E nevek történetiségét tovább erősíti, hogy egy Anastasius 1007-ben a frankfurti zsinaton a magyarok érsekeként, azaz esztergomi érsekként szerepel, 1012 jún.6-án pedig egy Asztrik szerepel Bambergben a magyarok érsekeként, oltárt szentelve fel. Az 1030 körül Esztergomban járó, s ott Szt. Emmerám tiszteletére antiphonákat szerző Arnoldus, regensburgi szerzetes ismét egy Anastasiust nevezi meg esztergomi érsekként. Ez támogatni látszik az 1100 körüli legendaszerző, Hartvik véleményét, aki Asztrikot Anasztáz érsekkel tekinti azonosnak, a két nevet variánsnak tartva. Ekkor még rendelkezésére állhatott az első érsekek listája, s talán az egymás után

előforduló azonos nevek hatása alatt jutott erre a következtetésre. Meglehet azonban, hogy Asztrik és Anastasius nem azonos, s akár két Anastasius nevű egyházi személlyel kell közel egyidőben számolnunk, esetleg ugyanaz megszokóképpen viselte a tisztséget. Végeredményében ebből még mindig nem egyértelmű, hogy Anastasius (997–1001 között bizonyosan) pannonhalmi apát azonos-e a későbbi érsekkel, akinek utolsó említése így az 1030 körüli évekre esik.

Bizonytalan, hogy a szlávok Szűz Mária monostorának apátjaként 1001. ápr. 4.-én említett Anastasiusnak van-e bármi köze Magyarországhoz. Őt Györffy azonosnak véli a későbbi magyarországi Anastasius-szal. Csóka J. Lajost követve Bogyay T. ezzel szemben nem tekinti azonosnak Asztrikot és Anasztázt, s Anasztázban a brevnovi apátot látja, Asztrikban pedig a meseritzi -t. A kutatók egy része, köztük Váczy Péter a Szűz Mária monostor apátja és a pannonhalmi apát között nem lát kapcsolatot.⁴⁷

Hasonlóképpen nyitott kérdés, hogy Adalbert mikor ejtette útba, legalább egyszer, de akár többször is Magyarországot. Általános vélemény szerint ez futó látogatás formában, átutazóban Prága és Róma közötti útjain történhetett. A látogatás időzítése merő fikció, s inkább azért kerültek előtérbe a 990-es évek, leginkább 995, mivel a legendákban ennek említése Adalbert halálához közeli időpontot sugall. A legendák mai kiadói a margón igen határozottan datálják is, pl. Karwasińska 994 vége vagy 955. év elé⁴⁸ tette, s ezt a magyar udvarban tartózkodó Radla említése még inkább valószínűsíteni látszik. Pedig a látogatásnak ill. követek küldésének időben nincsen semmi köze egymáshoz, több évtized is eltelhetett az események között, így az időpontot egyértelműen meghatározni továbbra sem lehet. Meggondolandó Bogyay, majd nyomában Gabriel Adriányi vélekedése, miszerint prágai püspökké szentelése után folyamatosan kapcsolatban állhatott Magyarországgal, s erre –egy látogatást is beleértve – a legtöbb ideje valóban ekkor volt, miként A. Gieysztor is gondolja.⁴⁹ Ez esetben természetesen István megkeresztelését Adalbert a 990-es évek előtt is megtehetette, s ennek rendkívül hangsúlyosan csak az mond ellen, hogy legendái hallgatnak róla. Kiesnek a 988–992 közötti évek, majd kérdéses, hogy 992-ben milyen útvonalon éri el Prágát, ill. onnan 994-ben (esetleg 995 elején) merre távozik. Többen, így Hóman, Érszegi stb. is ekkorra, Rómába menet gondolnak magyarországi látogatására. Kérdéses, sőt igen valószínűtlen, hogy 996. évi németföldi távozása és mártírhalála közé – miként azt felvetették – beilleszthető-e egy magyarországi látogatás.⁵⁰

Összefoglalás

1. A középkori magyar krónikások adatok hiányában a XI. sz. második felében kénytelenek voltak az első szent királynak egy térítőt, keresztelőt találni, s ezt Adalbert prágai püspök személyében találták meg. Tehát

nem bérmlóra volt szükség, a latin terminus ilyen értelmezését A. Ange-
nendt sem tartja egyértelműnek és meggyőzőnek, s maga a „*susceptor*” is a
középkoriak számára elsősorban ‘keresztapá’-t jelentett. Amikor a magyar
krónika kitalált egy újabb, fiktív keresztapát, oka talán az volt, hogy sze-
gyényesnek találta a meglévő feljegyzéseket⁵¹.

2. A XIX.–XX. sz. folyamán a St. Galleni necrologium ismertté vált for-
rásszövege Brunóról, valamint Szt. István születési évére vonatkozó fejte-
getések folytán a középkori hagyomány tarthatatlanná vált. Helyébe a
bérmlás ill. az István házasságának előkészítésében betöltött szerepének,
valamint Adalbert cseh és lengyel környezete tagjainak a korai magyar
egyházszervezetben betöltött, nevekhez nehezen köthető, de valószínűsít-
hető tényének hangsúlyozása lépett.

A jelenlegi magyar kutatás, legalábbis hipotézis szintjén, hajlandó tu-
domásul venni Adalbert bérmló és házasságközvetítő szerepkörét. A mi
véleményünk azonban a bérmlás és házasság előkészítésének elméletével
kapcsolatban jóval szkeptikusabb. A Nagyobb legenda szavait egyszerűen
nem lehet bérmlásként értelmezni, egyszerűen azért, mert a legendának
Szt. István számára egy térítőre és keresztapára volt szüksége. Nem ke-
vésbé problémás a scheyerni bencés apátsághoz köthető házasságközvetítő
hagyomány.⁵² Tekintetbe véve Adalbert egyéniségét, s azt, hogy Bajoror-
szágban a középkori magyar térítéssel kapcsolatos hagyományok késeiak,
részben Szt. Henrik és Gizella iránti tiszteletből és emlékezetből fakadtak,
a házasságkötésben való részvételét szintén meg kell kérdőjeleznünk. Még
annak ellenére is, hogy Adalbert Gizellával rokonságban állt, annak má-
sodfokú unokatestvére volt.⁵³

3. Magyarországi látogatásának időpontjára egyetlen megbízható forrá-
sunk sincs, az teljesen mértékben Adalbert itineráriumának a rekonstru-
álásától függ. Nem zárjuk ki, hogy a 980-as évektől kezdve többször, kü-
lönböző módon került kapcsolatba a magyar fejedelmi udvarral. Túl sok
örömét persze nem lelhetette a hazai kereszténységben, amiről a Brunó-
legenda keserű szavai hitelt érdemlően tanúskodnak, s amit érthető mó-
don a magyarországi középkori források soha nem idéznek. Itt jártakor
arra is rádöbbenhetett, hogy az első térítésekre már őt megelőzően sor
került, ami ismét nem ösztönözhetette hosszabb magyar földi időzésre. Ha
tényleg ő keresztelte volna meg a magyar trónörököst, legendái ezt nem
mulasztották volna megemlíteni.

Szent Adalbertnek megválasztása az első magyar érsekség patrónusává
tudatos választás, a elsősorban a császár⁵⁴, s csak másodsorban István
valamint udvarának választása volt. Egy olyan, a császár és pápa által
egyaránt tisztelt szentet választottak, akinek tekintélyéből – és miként
akkor elvárták – égi közbenjárásából részesedett a magyar állam és egy-
ház. Ezt persze annak is köszönhetette, hogy 1000 előtt az utolsó, s az összes
közül bizonyosan a legnagyobb tekintélyű Magyarországon megfordult
egyházi személyiség volt, akinek legnagyobb esélye volt arra, hogy jelen-

létének emléke fenn fog maradni. Adalbert a császári udvarhoz fűződő kapcsolata révén bizonyosan hatással volt III. Ottóra az új keresztény államokkal, Magyarországgal és Lengyelországgal kialakított különleges politikai, egyházpolitikai kapcsolatrendszerére. Ebben a vonatkozásban – még ha csak valószínűsíthető is e szerep – jelentőségét messze alábecsüli a mai magyar történetírás, s valószínűleg a hagyományos momentumok – bérmlás, házasságközvetítés stb. – helyett e hatásban kell Adalbert történeti szerepét megtalálnunk. E szerepét III. Ottó mindenesetre elismerte, s mindkét államban az ő ereklyéire, emlékére alapozta és hozta létre a független egyházi szervezetet, az érsekségeket. Életírásában érthető, hogy miért csak egy-két sor örökítette meg itteni látogatását, hiszen Magyarország nem nyújtott sokat Adalbert életéhez, megvalósítandó életszentségéhez. Éppen fordítva történt, Adalbert járult hozzá a hazai kereszténység későbbi alakulásához. Bármilyen kapcsolat is fűzte életében Adalbertet Magyarországhoz, halála után ereklyéi, tisztelete révén meghatározó szentjévé vált és a mai napig az is maradt a magyarországi kereszténységnek.

JEGYZETEK

¹ Az előadás eredetileg a Magdeburgi Adalbert-konferencián „Der heilige Adalbert – ein Vorläufer europäischer Integration” címen hangzott el 1998 április 7-én.

Querfurti Bruno a következőket írja: 16. fej.: „Non tacendum, quod iuxta positus Ungris nunc nuncios suos misit, nunc se ipsum obtulit; quibus et ab errore parum mutatis umbram christianitatis impressit.” „Nem hallgathatjuk el, hogy a szomszédos magyarokhoz volt, hogy követeit küldte, volt hogy maga ment hozzájuk, akikre azonban, mivel tévelygésükben keveset változtak, a kereszténységnek csak árnyékát nyomta.” 23. fej. „Miserat hiis diebus ad Ungarorum seniores magnum, inmo ad uxorem suam, que totum regnum manu tenuit viri, et que erant viri ipsa regebat, qua /var. quo/ duce erat christianitas cepta, sed intermiscetur cum paganismo polluta religio, et cepit esse deterior barbarismo languidus et trepidus christianismus. Ad quam tunc pervenientes illuc nuntios in hec verba epistolam misit...” Monumenta Poloniae Historica, S.N.vol.4.fasc.2. Warszawa,

1969. Ed. Hedvig KARWASINSKA. red. longior 19.o., red. brevior 61.

² Még ha adódott is olyan furcsa helyzet, amikor Adalbert imádságai a cseheket segítették a magyarokkal szemben, amint az 1260. évi kroissenburgi csata kapcsán olvashatunk Cosmas krónikájának folytatásában. Franz MACHILEK: Die Adalberts-verehrung in Böhmen im Mittelalter. in: Adalbert von Prag. Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas. Hg. Hans Hermann HENRIX. Baden-Baden, 1997. 174. Ezzel szemben Kadlubek krónikájában éppen arról ír az 1193. évnél, hogy a magyarok és lengyelek István és Adalbert szellemét követve kötöttek békét. Kazimierz SMIEGEL: Adalberts Grab in Gnesen-Zentrum der Integration Polens und Europas. in: Adalbert von Prag. i. m. 115–116.

³ Az ünnep Nagyboldogasszony-napja, vö. RADÓ P.: Libri liturgici. I. 23. jegyz.

⁴ ÉRSZEGI Géza: Ég és föld királynője, Mária. in: Scripta manent. Gerics József emlékkönyv. Bp. 1994. 38. Ezt különösen támogatja, hogy /Székes/fehérvárt teszi meg a királyi kultuszközpontnak, s annak pat-

- rónája csakis és egyedül Mária. A Mária-tisztelet német uralkodói párhuzamaira, különösen II. Henrik uralkodása alatt rámutat Ernst-Dieter HEHL: *Maria und das ottonisch-salische Königtum. Historisches Jahrbuch* 117, 1997. 271–310.
- ⁵ Az MR 89 győri benedictionale a XI.sz. végéről mindenesetre „domus sancti Adalberti”-ről ír. A kettőspatrocíniumra ld. 1397: „Fundavit sub vocabulo beate Marie virginis et Sancti Adalberti.” MES I. 34., majd legközelebb a katedrális 1453. évi felszentelésekor olvasunk erről. Szt. Adalbert oltárról először 1291-ben szerzünk tudomást. MES II. 294. HORVÁTH István et al.: *Magyarország régészeti topográfiája*. 5. Bp. 1979. Esztergomi és dorogi járás. 101–107. A visitatio kiadása KOLLÁNYI Ferenc: *Visitatio Capituli Strigoniensis anno 1397. Történelmi Tár* 1901. 71–106., 239–272. Vö. Sub patrocinio Adalberti Sancti. Kiállítás Szt. Adalbert vértanúságának 1000. Évfordulóján. Szerk. HEGEDŰS András – TÓTH Krisztina. Bp. 1997. No.16.
- ⁶ Sub patrocinio... im. No. 14–15. Az újabb antropológiai vizsgálatokba az esztergomi ereklyét nem vonták be. vö. Adalbert von Prag i. m. vonatkozó tanulmányával.
- ⁷ SOLYMOSI László: Az esztergomi egyházmegye legrégebbi ünneplajstroma (Szt. Adalbert, Szórád-András és Benedek tisztelete az erdélyi szászoknál). in: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. Szerk. TUSOR Péter. Bp. 1998. 88–95.
- ⁸ VÁCZY Péter: A város az ókor és a középkor fordulóján. in: Győr. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. DÁVID Lajos et al. Győr, 1971. 63–65. Először 1138-ban említik, mint „praepositura ecclesie collegiate S. Adalberti de Jaurina.” BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 55.
- ⁹ Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk. MIKÓ Árpád – TAKÁCS Imre. Bp. 1994. 159–165. MAROSI Ernő: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12–13. Jhs. Bp. 1984. 84. Az esztergomi székeskáptalan kisebb pecsétnyomján pedig 1240 körül maradt fenn Szt. Adalbert ábrázolása. Pannonia Regia, i. m. 295. A későbbi évszázadok esztergomi érseki pecsétein is előfordul ábrázolása, pl. 121–1328, uo. 296.
- ¹⁰ MAROSI Ernő: Az esztergomi Porta Speciosa ikonográfiájához. in: *Eszmetörténeti tanulmányok*. Szerk. SZÉKELY György. Bp. 1984. 351.
- ¹¹ KUBINYI András: Isten bárányát ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billog). *Folia Archeologica* 35, 1984. 139–158., GYÖRFFY György a *Diplomata Hungariae Antiquissima* kötetben (vol. I. Bp. 1992. Nr. 46. „Adalberti invictissimi ducis” és Nr. 49: „domini Adalberti qui et Bela”) elfogadja a két oklevél vonatkozó részeit eredetinek, ill. egy megjelenés alatti (Borsa Iván emlékkönyv, Bp. 1998) írásában a pecsétet II. Béla korinak tartja. A Nr.46. oklevél interpolálásának idejére – 1228 előtti időszak – I. GYÖRFFY Gy.: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. MTA II.o. Közl. 3, 1953. 87. l. még BOGYAY Tamás: Adalbert von Prag und die Ungarn – ein Problem der Quelleninterpretation. *Ungarn-Jahrbuch*, 7, 1976. 10., KOVÁCS László: A kora Árpád-kori pénzverésről. Bp. 1997. 223–224.; HORVÁTH István: Ein weiteres Fragment der Esztergomer Porta speciosa. *Acta Archeologica*, 32, 1980. 345–347, 360. Az esetleges keresztes kapcsolatokra James ROSS SWEENEY: Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. *Századok*, 118, 1984. 118., Ladislav VRTEL: O symbolike niektorych rytierskych rádiv. *Slovenská archivistika*, 29, 1994. 120–123. Gondolatmenetünkben az 1170 körüli „A.” siglájú Béla oklevelet éppen bizonytalansága (Adalbert vagy Alexios) miatt mellőzzük. A szarvast is értelmezik báránynak, mint tette LUSCHIN-EHENGREUTH, A.: *Wiener Münzwesen im Mittelalter*. Wien–Leipzig, 1913. 51., 40.kép. „Osterlamm mit Hirschgeweih”, II. Frigyes, 1230–1246. pénze. A Johanniták pecsétein 1221-től, ill. a XIII. század közepétől fordul elő, igaz nem túl sűrűn. E.J. KING: *The Seals of the Order of St. John of Jerusalem*. London, 1932. 12.,47. (Ebben Hunyadi Zsolt segítségét köszönöm meg.) A Béla-Adalbert azonosságot minden további nélkül elfogadja KLANICZAY Gábor: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. in: *Művelődéstörténeti ta-*

- nulmányok a magyar középkorról. Szerk. FÜGEDI Erik. Bp. 1986. 17–18., valamint SZEKELY György, kérdésünket tágabban és összefoglalóan tárgyaló tanulmánya: *Gemeinsame Züge der ungarischen und polnischen Kirchengeschichte des XI. Jahrhunderts. Annales...L. Eötvös. Sectio Historica vol. 4. 58.* Érdekes megemlíteni, hogy Adalbert nevének legkorábbi hazai előfordulásai a Béla-Adalbert azonosításnak ellentmondani látszanak: 1271: Zenthadalberthfalwa, 1343: Zenthalberth. Idézi MEZŐ András: *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Bp. 1996. 49–50.
- ¹² Ezt KUBINYI András sem zárja ki. i. m. i. h.
- ¹³ Ademar de Chabannes (cc. 1035) Brunót említi téritőként, amit ettől független német forrás is megerősít.
- ¹⁴ A hazai korai liturgikus szövegekben ilyen nem szerepel. Félreérthető megfogalmazása SOMORJAI Ádám: *St. Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla), gemeinsamer Heiliger der Völker Ostmitteleuropas*. in: *Adalbert von Prag*. i. m. 210.
- ¹⁵ Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regni Ungarie. Ed. E. PETROVICH – P.L. TIMKOVICH. Bp. 1993. 222. István keresztelésének legszébb korai, 1343 előtti ábrázolása Vásári Miklós esztergomi érsek kódexében található (Padova, A,24). Ebben egy a keresztelőmedence fölé tartott ruhátlan gyereket látunk. Adalbert mellett Géza és Sárolt. Alatta a koronázás, ill. a pogány magyarok keresztelése. Leírására vö. *Sub patrocinio* i. m. A katalógus bevezetője szerint Adalbert 994–955-ben keresztelte és bérmálta Istvánt. A kéziratra l. *Művészet I. Lajos király korában. 1342–1382.* Szerk. MAROSI E. – TÓTH M. – VARGA L. Bp. 1982. 133.; *Magyarországi művészet 1300–1470.k.* Bp. 1987. 207.
- ¹⁶ Temesvári Pelbártnál („Cum autem esset puerulus nobilibus parentibus Bohemie ortus”), Vö. TARNAI Andor: *A magyar nyelvet írni kezdik*. Bp. 1984. 182. A Legende-ben a „Martyr Christi in Bohemia provincia de nobilibus proventus” változat, elhanyagolható magyar vonatkozással olvasható. A magyar breviariumok közül már ez olvasható a legkorábbi (Zágráb MR 67.) esztergomi breviariumban is. Utóbbi kiadva KNIEWALD Károly: *A zágrábi érseki könyvtár MR. 126. jelzésű Sacramentariumának magyar rétege a MR.67. sz. zágrábi Breviarium megvilágításában*. Pannonhalmi Szemle, 13, 1928. 41. Bármelyik változatról is van szó, akár e sermóban, akár a legenda-szövegben éppen csak megemlítik magyarországi téritőútját. Annál érdekesebb például Temesvári Pelbárt István sermója, ahol „quem S. Adalbertus natum Strigonii baptisavit et S. Stephanum nominavit” olvasható.
- ¹⁷ MADAS Edit: *A Legenda aurea a középkori Magyarországon*. Magyar Könyvszemle, 108, 1992. 93–99. és TARNAI A.: *A magyar nyelvet írni kezdik* i. m. 84.
- ¹⁸ GERICS József: *Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely pápa korában*. In: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 1995. 144–164., ÉRSZEGI Géza: *A székesfehérvári Boldogasszony Egyház kiváltságairól*. in: *A székesfehérvári Boldogasszony Bazilika történeti jelentősége. Székesfehérvár, 1996. 115–142.*; *A magyar Szentkorona apostolmezei latin részének és az apostoli hagyomány összefüggéseire TÓTH Endre: A Szent Korona apostolmezeinek keltezéséhez*. *Communicationes Archeologicae*, 1996. 181–209.
- ¹⁹ Nemcsak VII. Gergely, hanem pl. II. Orbán is így ír Kálmán magyar királynak: „Stephani, qui generis tui primus a sancta Romana et apostolica ecclesia fidei religionem suscepit et regalis dignitatis iura promeruit.” *Pl vol. CLI, 480 és Századok*, 40, 1906 408. A Szt. Péternek való felajánlást elfogadja lengyel párhuzam alapján pl. Aleksander GIEYSZTOR: *Sylvester II et les Églises de Pologne et Hongrie*. in: *Gerberto, scienza, storia e mito*. Bobbio, 1985. 745., amit a magyar történészek általában elutasítanak.
- ²⁰ BOGYAY szerint egyházzogilag is zavaró lehetett, hogy azonos a keresztelő és keresztapa személye. BOGYAY: *Szt. Adalbert és a magyarok*. *Katolikus Szemle*, 29, 1977:1. 11.
- ²¹ KLANICZAY Gábor: *Az 1083. évi magyarországi szentté avatások*. in: *Művelődéstörténeti tanulmányok* i. m. 20.

- ²² TÖRÖK József: Szentté avatás és liturgikus tisztelet. in: Művelődéstörténeti tanulmányok i. m. 42. A zágrábi nyomtatott Missale (1511) collecta könyörgésében.
- ²³ D. Polycarpus RADÓ: Libri liturgici manuscriptorum bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. 2.kiad. Bp. 1973. 17. Élő középkori tiszteletének szép példája Erzsébet királyné 1284.évi oklevele, amelyben Adalbert iránti tiszteletéről szól. MES II. 167, 188.
- ²⁴ TÖRÖK Gyöngyi: Egy 15. századi imádságoskönyv a hónapképek és a magyar szent királyok ábrázolásaival. in: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról i. m. 288–289.
- ²⁵ KARDOS Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. 298–299.
- ²⁶ SZÁNTÓ Konrád: Pázmány főpásztori tevékenysége. Szerepe a magyar katolicizmus megújításában. In: Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. Évfordulóján. Szerk. LUKÁCS László – SZABÓ Ferenc. Róma, 1987. 298.
- ²⁷ A kérdést érinti SZILÁGYI András: II. András a barokk kor művészetében és közgondolkodásában. in: Ex invisilibus visibilia. Dávid Katalin emlékkönyv. Bp. 1993. 332–346. A nagyszombati diákság már 1641-ben drámával emlékezik meg róla. BÁLINT Sándor: Ünnepei kalendárium I.k. Bp. 1977. 291., 1769-ben az aacheni magyar kápolna szobrai között is helyet kap. A XVII. századi katolikus egyházi énekek között is előfordul, vö. Régi magyar költők tára. XVII. Század 15/B. Katolikus egyházi énekek (1600-as, 1670-es évek). Jegyz. HOLL Béla. Bp. 1992. 428–429. Cseh tiszteletének döntően liturgikus jellegéről az 1998. évi magdeburgi Adalbert-konferencián Jana NECHUTOVÁ tartott előadást. A konferencia-kötet megjelenés alatt.
- ²⁸ „Quodam autem tempore ad convertendam gentem Ungarorum convertere iherit et quam mirifice Dominus Iesus eum in visione beati patris Stephani, licet paganus esset, monstarvit, in predicti beati Stephani regis Vngarie legenda plenius explanatur.” MPH vol.4. fasc.1., Vita prior 28. Összefoglalóan Ryszard GRZESIK: St. Adalbert in the Central European Hagiographic and Historical Tradition. Előadás formájában a leedszi International medieval Congress 1997. Évi ülészakán hangzott el.
- ²⁹ Kiad. De sancto Adalberto. ed. W. KETRZYNSKI. in: MPH 4.k. Lwów 1884. 213–218. Újabban: G. LABUDA: Nad legenda o sw. Wojciechu Tempore illo. Analiza źródłoznawcza. Poznań, 1996. és R. GRZESIK: Tempore illo-dwunastowieczny polski zywot sw. Wojciecha. Rocznik Gdanski, 1997 (megj. alatt)
- ³⁰ Ed. J. EMLER – J. GEBAUER, in: FRB 5.k. Praha, 1893. 25.fej. 29., második szerkesztés: uo. 24. fej. 28–29.
- ³¹ Chronica Hungaro-Polonica. pars I. Ed. KARÁCSONYI B. Szeged, 1969. Acta Historica, 26.k.7. fej. 41–42.; A Párizsi Egyetem német nemzetének kalendáriuma is a magyarok apostolának tudja. DVORNIK: The Making of Central and Eastern Europe. London, 1949. 156.
- ³² Ed. L. WEILAND. in: MGH SS 22.k. 1872. 465.
- ³³ A Bonfini által is használt nagy XV. századi magyar krónika-szintézis, Thuróczy János munkája érdekes módon, Kézaihoz hasonlóan elismeri Géza hitbéli elsőségét, de a tértítést roppant szűkszavúan tárgyalja, s a középkori hagyománynak megfelelően Adalbert nevét csak egyszer, Szt. István megkeresztelkedésével kapcsolatban írja le. Kiad.: Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. 1.pars. Textus. Ed. GALÁNTAI E. – KRISTÓ Gy. Bp. 1985. cap.36–37. 65–66.
- ³⁴ „Ecclesia esse fundata ante tempora beati regis Stephani, scilicet per dominum Geysam regem patrem eiusdem, qui construxit eiam castrum Striginiense”. MES I, 30.
- ³⁵ Kézai krónikája 76. fej. in: SRH 2.k. 380–381. További említései a hazai krónika-irodalomban: Knauz-féle krónika in: SRH 2.k. 329., ahol Adalbertet Wratislatensis püspökének mondja. Unrest krónikája, MIOG 1, 1880. 365., Johannes de Utino in Mátyás Flórián, Historiae Hungariae fontes domestici, vol.3. Pécs, 1884. 266., Ransanusra: Kiad. Epithoma rerum Hungarorum. Ed. KULCSÁR Péter. Bp. 1977. Ford. A magyarok történetének rövid foglalata. Ford. Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Bp. 1985. Értelmezése

- VESZPRÉMY L.: Ransanus krónikája Géza – Szt. István fejezetének forrásproblémája. Magyar Könyvszemle, 106, 1990. 99–112., ahol tévesen még arra gondoltunk, hogy e sajátos hagyomány egy elveszett Szt. István életrajzon alapszik.
- ³⁶ Csak a reprezentatív példákra hivatkozunk: HORVÁTH Mihály: A kereszténység első százada Magyarországon. Bp. 1878. 79–93. Frankl (Fraknoi) Vilmos: Magyar nemzet története. Bp. 1872. 38–40., a térítés oroszánrészt Adalbertnek tulajdonítja. Kivételes BALLA Antal: Magyarország története. Bp. 1942. 17.: szerint Gézát és Istvánt keresztelte meg. Megjegyezzük, hogy a többszöri látogatás lehetőségét veti fel újabban UHLIRZ, Mathilde: Jahrbücher des deutschen Reiches unter Otto II und Otto III. Bd.2. Otto III. 983–1002. 507., amit BOGYAY sem vet el, s valóban nem lehet kizárni. Bogayay szerint 984-től állhatott Gézával kapcsolatban. Adalbert von Prag i. m. 29.
- ³⁷ KOZMA Béla: Szent Adalbert, a Nyugat-Európa keleti határán élő népek apostola. in: Kelet-Közép-Európa szentje, Adalbert. Szerk. SOMORJAI Ádám. Bp. 1994. 67–68.
- ³⁸ A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp. 1895. (reprintje 1995.) 226–227.; PAULER Gy.: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900.
- ³⁹ GALLA Ferenc: A cluny reform hatása Magyarországon. Bp. 1931. 47–51., miként HERMANN Egyed már 1948-ban megjelenésre váró egyháztörténetében, 15–17. A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 2.kiad, 1982.
- ⁴⁰ KARÁCSONYI János: Szent István élete. Bp. 1904. 7–9.
- ⁴¹ HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: Magyar történet. I.k. Bp. 1941. 7.kiad. 172–174. Adalbert házasságközvetítő szerepének hagyománya a bajor Scheyern apátságban fennmaradt, s a 1624–1627 között az egyik kápolnában meg is festették. A hagyomány ennél jóval korábbi lehet, de egyértelműen a magyarok megtérítésének német interpretációját és hagyományát követi, s Szt. Adalbert e hagyománynak csak mellékszereplője. Elég e képen Szt. Ulrich megjelenésére utalni, mint a magyarok térítőjére. Az itteni *Tabula perantiqua*-nak a XV. század közepére datált kézírata már tud arról, hogy Szt. István itt házasodott és itt keresztelték meg, s itt csatlakozott hozzá Gizella és Ulrich püspök. A történet hasonló az andechsi ereklyék között őrzött ún. Nagy Károly-kereszt mondájához. Ennek története szerint az Szt. Istvánnak a föld mélyéből előtűnik, megjelenik és azon a helyen alapítja meg az első keresztény templomot Magyarországon. VESZPRÉMY L.: Szent Rasso és a kalandozó magyarok. Századok, 129, 1995. 1064. Gizella születésének idejét 984 körülre valószínűsítik vö. GLOCKER, Winrid: Die Verwandten der Ottonen und ihre Bedeutung in der Politik. Köln-Wien, 1989. 217–220. 305.
- ⁴² Pius Engelbert: Prágai Szent Adalbert. in: Mons Sacer. I.k. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, 1996. 36–37., kétségeit érezteti JÁN STEINHÜBEL: Die Großmährischen Bistümer zur Zeit Mojmir II. Bohemica, 37, 1996. 16–17.
- ⁴³ MES II. 185. 1284. aug. 20. Lodomér esztergomi érsek oklevele, a templomra GERVERS-MOLNÁR Vera: A középkori Magyarország rotundái. Bp. 1972. 26–30., HORVÁTH I.: Magyarország régészeti topográfiaja i. m. 105–106.
- ⁴⁴ GYÖRFFY Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 2.k. Bp. 1987. 568.
- ⁴⁵ KNIEWALD K.: A zágrábi érseki könyvtár i. m. 43., MEZŐ András: A templomcím i. m. 71. (hivatkozott forrás: Pannonhalmi Rendtörténet I.k. 700.)
- ⁴⁶ Meggyőzően bizonyítja GERICS József: Az állam és törvényalkotó Szt. István. in: Uő, Egyház, állam i. m. 51–61. THOROCZKAY Gábor: Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája. in: Mons Sacer I.k. i. m. 105.
- ⁴⁷ A kutatásban előforduló tovább azonosítások: Radla azonos Anasztius érsekkel, de Anasztius apát és A. érsek különbözőek. az Anasztius egyenlő Radlával (Vaclav CHALOUPECKY, Rudolf HOLINKA/, ill. Anasztius, Asztrik és Radla azonos (MIHÁLYI Ernő BSS I, Roma, 1961. 1053–1054.) illetve mindenki különböző (CSÓKA J. Lajos, in: Szent István emlékkönyv I.k. Bp. 1938. 159., HERMANN E.: A katolikus egyház i. m., CSÓKA L.: Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn.

- München, 1980.) Azt, hogy az az 1001-ben említett, a szlávok Anasztáz apátja – Anastasius abbas monasterii sanctae Mariae Slavensis provincie – Szt. István képviselőtében volt jelen Itáliában, már Schramm felvetette. Kaiser, Rom, Renovatio l.k. 153. Id. DVORNIK: Making i. m. 163. A magyar ügyekben az ezredfordulón a döntést Váczy Péter az 1001 januári római zsinathoz köti, ahol a császár mellett Henrik bajor herceg is megjelent. A ravennai variációt kategorikusan elveti. VÁCZY P.: Merseburgi Thietmar a magyar királykoronázásról. Történelmi Szemle, 1985:4. 628–630. (Németül in: Insignia regni Hungariae. Bp. 1983. 29–53.)
- ⁴⁸ MPH, Bruno-legenda, redactio longior, 19., redactio brevior 56., Vita prior ugyanúgy 28–29.
- ⁴⁹ BOGYAY i. m., G. ADRIÁNYI: Der heilige Adalbert und Ungarn. in: Swiety Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej. Gniezno, 1992. 16.; A. GIEYSZTOR: Sanctus et gloriosissimus martyr Christi Adalbertus: un état et une église missionnaires aux alentours de l'an mille. in: Settimane di studio vol. XIV. „La conversione...” Spoleto, 1967. 625.
- ⁵⁰ GIEYSZTOR úgy véli, hogy csak 996 decemberében hagyja el német földet, s magyar útra ideje nem marad. Sanctus ... martyr i. m. 625. Ezzel szemben G. LABUDA úgy gondolja, hogy 996–997-ben több hónap áll a rendelkezésére, hogy a magyar udvarba jöjjön. Lexikon des Mittelalters Bd.I. 101–102. Sp. Itt jegyezzük meg, hogy Labuda véleménye, miszerint a pécsváradi apátságot alapította volna (Mons Ferreus, Meseritz) teljesen alaptalan. i. m. i. h. Cáfolja BOGYAY T.: Brevnov és a magyar misszió, in: Kelet-Közép-Európa szentje i. m. 203. A pécsváradi alapítással kapcsolatos lengyel véleményeket összefoglalja Ryszard GRZESIK megjelenés alatt álló tanulmányában. CEU press, 1999.
- ⁵¹ Arnold ANGENENDT: Kaiserherrschaft und Königstaufe. Berlin – New York, 1984. (Arbeiten zur Frühmittelalterforschung, Bd. 15.) 307–308. Tata jellegzetes helynév-értelmezés, s a Deodatus-név maga is „beszélő név”.
- ⁵² Wittelsbach und Bayern. hg. v. Hubert GLASER. München – Zürich, 1980. Tabula Perantiqua Schirensis. in Bd.I/1. 155–156., jegyzetei elég félrevezetőek, a festményekre Bd.I/2. 30–31. István és Gizella házassága képének XIV–XV. századi előképét kategorikusan tagadja. Ezen látható Szt. Adalbert is.
- ⁵³ Joggal vethető fel a magyarországi térítésben szerepet játszó Wolfgang, regensburgi püspök esetleges előkészítő szerepe. Erre ADRIÁNYI G. i. m. 13.
- ⁵⁴ Így véli KOSZTA László is: Adalékok az esztergomi és kalocsai érsekség viszonyához a XIII. század elejéig. in: Magyar egyháztörténeti vázlatok, 3, 1991. 73–74. Azt, hogy Veszprémben nincsen, ill. Győrben csak a székesegyház mellett van Adalbert-patrocínium, arra vezethető vissza, hogy azok korábbi szervezésűek voltak. Hivatkozás erre uo. III. Ottóról tudjuk, hogy számos templomot alapított és látott el ereklyékkel Szt. Adalbert tiszteletére (Aachen, Roma, Affile Subiaco mellett, Pereum, Ravenna közelében). 1000-ben a császár a helyszínen, Gnieznóban szerez ereklyéket, a szent karját és talán koponyáját egy darabkáját. Jaroslav POLZ. Szt. Adalbert-Vojtech prágai püspök ereklyéi. in: Kelet-Közép-Európa szentje i. m. 45. Joggal vethető fel, hogy az esztergomi ereklyét is valamilyen módon a császárhoz lehet kötni.
- A témára vonatkozó legújabb tanulmányokat lásd: A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. (Szerk. Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Sárközy Péter) I. k. Bp. – Szeged, 1998. 19–52.

Summary

ST. ADALBERT AND HUNGARY

Historiographical Review

The paper was originally delivered at a Magdeburg conference in April 1998, entitled „Der heilige Adalbert, ein Vorläufer europäischer Integration“. Its publication in a forthcoming volume documenting the conference material is expected. The paper reviews the most important historiographical sources relating to Adalbert's worship throughout the Mediaeval times and the modern age. In the paper an attempt has been made to separate the legendary elements from the claims borne out by the sources. The author concludes that the Hungarian chroniclers of the first half of the 11th century, for want of evidence, were obliged to identify a missionary and a baptizer for the first king to be canonized, which they thought to have found in the person of Adalbert, the Bishop of Prague. During the 19th and the 20th century, in consequence of the reasoning of the St. Gallen necrology regarding Bruno and St. Stephen's date of birth, the Mediaeval tradition became untenable. To replace the tradition, the Bishop's role in Stephen's confirmation and in the preparation of his marriage was emphasized, along with the role played by Adalbert's Czech and Polish retinue in the early Hungarian Church organization, a claim difficult to substantiate with names nevertheless probably true. At least at the level of hypothesis, the Hungarian researchers of the past few decades have been inclined to accept Adalbert's role in the confirmation and in mediating the marriage as true, although the present author remains somewhat skeptic on that matter. There is not a single reliable source regarding the date of the Bishop's visit to Hungary, which has been derived purely from a reconstruction of Adalbert's itinerancy. If he was really the person who baptized the heir to the throne, then it seems unlikely that the legends about him would have failed to mention this. On the basis of the sources, the author came to the conclusion that naming St. Adalbert as the patron of the first Hungarian Bishopric was a deliberate choice, primarily that of the Emperor, and only secondarily that of Stephen and his court. Through his good connections with the imperial court, Adalbert definitely exerted an influence on Otto III, and also on that special system of political and ecclesiastic relations that Otto had established with the new Christian states, Hungary and Poland. In this regard his significance – even though this role cannot be substantiated – has been grossly undervalued by Hungarian historiographers, and Adalbert's historical role should be discovered in this influence, rather than in the traditional motifs – confirmation, mediation of the marriage, etc.

